

نقش ساختاری قومی در دو قطبی شدن مراکز تجاری (بازار) شهر زاهدان^۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۸۹/۲/۳۰

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۲/۱۵

دکتر اصغر نظریان* (عضو هیات علمی دانشگاه تربیت معلم)
مریم میربهایی^۲ (کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه علوم تحقیقات)

چکیده

در چند دهه اخیر نظام شهری و شهرنشینی در زاهدان خصوصاً از دهه ۱۳۶۰ به بعد تحولات چشم گیری یافته است. مهاجرت به سمت شهر زاهدان، گسترش کالبدی شهر و پیدایش محلات خود جوش در کنار شهر از یک طرف و سیاست های مداخله گرایانه شهر سازان در بافت شهر از طرف دیگر به این تحولات دامن زده است. هم مرز بودن با کشورهای افغانستان، پاکستان و کشورهای عربی و ورود کالاهای خارجی از این کشورها به زاهدان بافت آن را دگرگون ساخت بگونه ای که جدا از بخش مرکزی شهر که مرکز و نقطه ثقل مبادلات و مناسبات و مرکز اصلی تجاری بود قطب تجاری جدید به عنوان قطب دوم در محله چهارراه رسولی به وجود آمد که نسبت به بازار رشد شتابانی داشت مقاله حاضر پیرامون نقش ساختاری تجاری و قومی و تحولات کالبدی را در دو قطبی شدن مراکز تجاری شهر زاهدان با هدف بررسی پیدایش و تحول بخشهای تجاری شهر زاهدان مورد تحلیل قرار داده است.

واژه های کلیدی

مراکز تجاری، دو قطبی شدن، ساختار قومی، شهر زاهدان

^۱ این مقاله استخراج شده از پایان نامه ای است تحت عنوان: دو قطبی شدن بازار تجاری زاهدان و تاثیر آن بر بافت شهر زاهدان که به راهنمایی دکتر اصغر نظریان تهیه شده است

* نویسنده رابط: as_nazarian@yahoo.com

بازار به عنوان کانون بخش مرکزی و قلب و روح شهر، جایی است که آثار علائم، حوادث تاریخی، مذهبی، فرهنگی، سیاسی و... در آن بسیار گویاتر است. بخش مرکزی شهرها در مطالعات جغرافیایی شهری آنچنان اهمیتی دارد که با یک نظر اجمالی به آن می‌توان به نقش شهرها آشنا گشت و کارکرد آن را بازشناخت. (شکوئی، حسن. ۱۳۴۸، ۲۰۱). در گذشته بازارها، کارکردی عملی داشتند و از حدود یک یا چند ده و یک یا چند قبیله تجاوز نمی‌کرد. بر اثر پیشرفت دانش بشر، حمل و نقل و گسترش ارتباطات روز به روز بر وسعت بازار افزوده گردید. (پور احمد ۱۳۷۶، ۲۶) بدین ترتیب جایگاه و مطالعه شهر و اجزاء شهر که یکی از پدیده‌های انسانی است در چهارچوب جغرافیا روشن است و بازارها به عنوان قطب اقتصادی و یکی از اجزاء شهرها از دیرباز نقش عمده‌ای در ساختار و تکوین شهرها داشته‌اند که همواره خود نیز تحت تأثیر عوامل جغرافیایی مختلف تغییر و تحول یافته‌اند. (اژدر، سوسن. ۲۰۱۳۸۴). بازار در طول زمان موجب پیدایش شهرهای مختلف بوده در عین حال خود یکی از عوامل افزایش جمعیت و توسعه شهرهاست که در نقش و کارکرد تجاری شهرها موثر است.

بیان مسئله

تحقیق و پژوهش در مورد بازار و آثار و بناهای قدیم از اهمیت خاصی برخوردار است. زیرا بازار و شهری که از گذشته دور پا به عرصه وجود نهاده، از ساده‌ترین تا زیباترین آثار معماری سنتی را هرچند اندک در خود جای داده است. بازار و سایر عناصر شهری یا مجموعه‌های پیرامون بازار شهر زاهدان نیز علیرغم قدمت کم بناهای خود هم چنان راست قامت ایستاده و علیرغم بی‌توجهی شهروندان با پیوندی استوار بین مجموعه‌های اطراف به طور خستگی‌ناپذیری با هم ایفای نقش می‌کنند. حضور قومیت‌های مختلف چون فارس، بلوچ، سیک، افغانه، بهایی، پاکستانی و طوایف مختلف در جوار یکدیگر و در چارچوب یک واحد اداری - سیاسی از دیگر مسائلی است که بیانگر تنوع فرهنگی - قومی این شهر است. در نیم قرن اخیر زاهدان مرکز استان سیستان و بلوچستان با این که سابقه شهرنشینی زیادی نداشته ولی به علت هم‌جواری با کشورهای افغانستان و پاکستان و دسترسی به دریای آزاد در جنوب استان و هم‌چنین مرکزیت اداری سیاسی استان توانسته است در زمان کوتاهی جمعیت خود را در سال ۱۳۸۶، به ۸۰۰۰۰۰۰ نفر و مساحت خود را به ۳۸۹۷۵ کیلومتر به رشد بیش‌تری دست یابد. (پایگاه اینترنتی مرکز آمار) به طوری که در مقایسه با کرمان، بیرجند، که سابقه بیش‌تری نسبت به زاهدان دارند، از نرخ رشد بیش‌تری در جنوب شرق ایران برخوردار شود. این رشد و توسعه تحت تأثیر نقش خدماتی و اداری سیاسی و بیش از همه موقعیت نقش تجاری - بازرگانی زاهدان است به طوری‌که به دنبال افزایش جمعیت در کنار قطب تجاری بخش مرکزی شهر یک موقعیت و مرکز تجاری ثانوی به نام چهارراه

رسولی در این شهر شکل گرفته است. این دو مرکز تجاری از نظر کارکردی، فضائی، موقعیت در بافت فیزیکی و ترکیب اجتماعی با هم متفاوت هستند و پیدایش آنها در ساخت و بافت شهر تاثیر بسزائی گذاشته است و شرایط اجتماعی و زندگی قومی و قبیله‌ای و توسعه سریع گسترش فضائی و رشد روزافزون جمعیت در به وجود آمدن این قطبها تأثیر داشته است.

روش تحقیق

این مقاله از نوع کاربردی و از روش استقراری و جهت دست یابی به هدف مورد نظر، و از نظر متدولوژی از روش تحلیل آماری و تبدیل به تحلیل های توصیفی استفاده شده است. جمع آوری اطلاعات به روش اسنادی- کتابخانه ای و مطالعات میدانی به مشاهده پژوهش و مصاحبه با مطلعین انجام شده علاوه بر این تعداد ۲۰۰ پرسش نامه تنظیم و به صورت تصادفی در هر قطب تجاری (بازار، چهارراه رسولی) بین کسبه ها توزیع شده است. و با استفاده از جداول و نمودارها و نقشه های موجود به نقش ساختاری قومی در دو قطبی شدن مراکز تجاری (بازار) شهر زاهدان پرداخته شده است.

تفکر نظری و فرضیات

۱- بخش مرکز تجاری (C.B.D.)

بعد از انقلاب صنعتی و پیدایش نظام سرمایه داری سیستم اقتصادی جهانی عوض و شهرها به کانون اقتصادی تبدیل شدند و این کانون ها بیش تر در مراکز شهرها متمرکز بودند و در طول تاریخ ادامه یافته و سپس در دوره مدرنیته روابط تجاری جهانی هر چقدر بیش تر شده این ارتباطات نیز رشد و گسترش یافته اند. امروزه در دوره جهانی شدن مرکزیت جهانی شهرها نقش و اهمیت منطقه ای، ملی و جهانی پیدا کرده اند که اصطلاحاً به عنوان یک مرکز تجاری C.B.D نامیده می شود. مرکز بازرگانی شهر اصطلاحی است که با علامت اختصاری C.B.D (central business district) نشان داده می شود. این اصطلاح ساخته و پرداخته کشورهای انگلیسی است (فرید، ۱۳۶۸، ۲۸۴) که فعالیت های تجاری در آن متمرکز شده اند. این مراکز تجاری، به دلیل نیاز دسترسی آسان به متقاضیان و نیروی کار، تجمع یافته اند که بیش ترین جریان عابر پیاده و خودروها در این جا وجود دارد. بالاترین ارزش های زمین شهری و اجاره، در این محل رایج است که نشانگر رقابت شدید برای مکان، به دلیل دسترسی بالاست. در حالی که تبدیل این محل برای گسترش عمودی، یکی از راه های بر آوردن تقاضا و افزایش مقدار فضای موجود است. غالباً بخش تجاری مرکزی (C.B.D) با هسته ی تاریخی یک شهر یا شهرک، در برخورد است. اما نمونه هایی وجود دارد که بخش تجاری مرکزی، در جستجوی محل های دسترسی پذیر تر، از هسته ی ساخته شده ی شهر دور است. این بخش تجاری مرکزی، مهاجران دو منطقه ی حاشیه ای را نشان می دهد. «منطقه ی جذب» و «منطقه ی دفع». حتی هنگامی که محل CBD رشد می کند، هم زمان تمایز مکانی بخش

های تجاری مرکزی به صورت خاص تر بر حسب نوع فعالیت صورت می گیرد. در آغاز، موضوع طبقات بخش تجاری مرکزی، مطرح می شود (خرید و فروش، عمده فروشی، خدمات حرفه ای و شخصی) که به صورت بخش های جداگانه ای به گونه ای که در شهرهای اروپائی سده های میانه آشکار بود، از یکدیگر جدا می شوند اما در مراحل بعدی، این جداسازی، مکانی در شهرهای اصلی، به گونه ای متمایز می شود که خیابان ها در انواع ویژه ای از فعالیت ها همچون خرده فروشی، عمده فروشی، خدمات حرفه ای و شخصی و تخصصی می شوند. (سیف الدینی، ۱۳۸۱، ۱۶-۱۷) ساخت CBD از اواخر قرن نوزده در شهرهای آمریکا شروع می شود و شیکاگو اولین آسمان خراش خود را در سال ۱۸۷۲ در مرکز شهر بنا می نهد. و بعد از جنگ جهانی دوم در بازسازی شهرهای ویران شده اروپا و ژاپن از C.B.D شهرهای ایالات متحده تقلید می شود. (فرید، ۱۳۶۸، ۲۸۵-۲۸۸)

در مادر شهرهای جهان سوم، C.B.D اکثراً زاده محلات اروپائی است که به زمان استعمار شکل گرفته است. در شهرهای تاریخی جهان سوم گاهی میل به نوگرایی و یا خواسته سیاسی زمامداران این بخش جوشان شهر را به بخش هایی تقسیم می کند. بوژوگاریه یادآور می شود که این حالت به خصوص در شهر تهران قبل از انقلاب پیش آمده است. (همان، ۲۹۳)

۲- بازار مرکز تجاری اصلی شهرهای اسلامی - ایرانی

بازار مهم ترین عامل ارتباطی و فضای شهری در شهرهای ایران در گذشته و حال به شمار می آید، در گذشته بازارهای اصلی و دائمی در هر شهر به طور معمول در امتداد مهم ترین راه و محور شهری که از یک دروازه شروع و تا مرکز شهر ادامه می یافت، شکل می گرفت. به عبارت دیگر در مراحل اولیه تشکیل شهرها یک راه اصلی و پرتردد وجود داشت که فضاهای تجارت و گاه تولیدی در کنار آن تشکیل می شدند و به تدریج بازار پدید می آمد. شکل گیری تدریجی بازار به این علت بود که بیشتر شهرهای ایرانی از توسعه یک روستا پدید می آمدند و تنها تعداد انگشت شماری از شهرها به صورت از پیش طراحی شده و ایجاد می شدند. (سلطانزاده، حسین. ۱۳۸۶، ص ۹)

۱-۲- نقش های اصلی بازار

۱-۱-۲- نقش تجاری: کارکرد تجاری، کارکرد تجاری خود به سه دسته: ۱- فروش ۲- اداری و اقتصادی ۳- کارگاه ها تقسیم می شوند. بخش اداری - اقتصادی شامل تجارت خانه ها، شرکت ها، بانک ها بوده است. که به سهم خود نقش عمده ای را در تجارت ایفا می کرد. (مینوی. ۱۳۸۴، ۱۱۲)

۲-۱-۲- نقش اجتماعی: شیوه های رفتار اجتماعی، آداب و سنن و اندیشه های مدنی نو منجر به ساخت بازارهایی شده و در حقیقت مجموعه بازار و تمام فضاهای مربوط به آن مرکز حیات جمعی شهر را تشکیل می دهند. (خیرآبادی، ۱۳۷۶، ۴۴)

۲-۱-۳- نقش سیاسی: در سده‌های اخیر بازار به سبب قدرت اقتصادی خود، اغلب در امور سیاسی کشور دخالت کرده است، چنان که بستن بازار به منظور اعلام مخالفت با حکومت در دوره مشروطه یکی از ارکان اصلی این جنبش به شمار می‌آید. البته باید بدین نکته اشاره نمود که فعالیت سیاسی پیشه‌وران هرگز بدان حد نرسیده که بتوانند از آن طریق سیاست دولت را بنا بر خواست و سود خود رهبری کنند، لیکن اصناف تحت تأثیر رویدادهای سیاسی گاهی به جنبش‌های اجتماعی مخالف دولت نیز پیوسته‌اند. (سعید الشیخی، ۱۳۶۲، ۱۲۶)

۲-۱-۴- نقش مذهبی و فرهنگی

مذهب یکی از مؤثرترین عوامل در ساخت اجتماعی، اقتصادی و کالبدی شهرهای ایران بوده و هست. ابا نگاهی به نحوه فراگیری اجزا و عناصر بازار و نزدیکی آنها به اماکن متبرکه و مذهبی به عمق اهمیت این عنصر پی می‌بریم و مسجد مهم‌ترین عنصر مذهبی در شکل‌گیری شهرهاست که معمولاً کاروانسراها در گذشته در نزدیکی مساجد ساخته می‌شدند. (رجبی، ۱۳۸۶، ۶۶)

۲-۱-۵- نقش ارتباطی: از مهم‌ترین نقشهای بازارها نقش ارتباطی آنها است بازار به گذرگاهی گفته می‌شود که در دو سمت آن مغازه‌هایی وجود دارد که روبه‌روی هم قرار گرفته‌اند و این گذرگاه علاوه بر کارکرد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، مذهبی دارای کارکرد ارتباطی نیز می‌باشد که در آن به داد و ستد پرداخته می‌شود.

۲-۱-۶- نقش خدماتی: نقش خدماتی شامل موارد زیر می‌باشد.

- امور اداری، همچون دیوان محتسب که مراقب بازاریان و فروش منصفانه آن بوده است.
- پذیرش مسافر، از جمله کاروان سراها نقش عمده‌ای در پذیرایی از مسافران و مکانی جهت استراحت آن‌ها مهیا کرده‌اند.
- آب رسانی، از جمله عناصر مشخص آن همان آب انبار بوده است که برای ذخیره آب بازار مورد استفاده بوده است. و برای رفع تشنگی فضاهایی چون سقاخانه مورد استفاده بوده است.
- بهداشت و نظافت، حمام از جمله ساختمان‌های دیگری بوده که این وظیفه را به عهده داشته است.
- درمانی، بیمارستان‌های سنتی که تعداد آن‌ها در بازار اندک است مانند دارالشفای بازار اصفهان و کرمان (مینویی، ۱۳۸۴، ۱۱۳-۱۱۴)

۳-۱- مراکز تجاری (بازار) و تحولات شهری

بازار سومین عامل اصلی در شکل‌گیری شهرهای اسلامی است. به طور کلی شکل‌گیری عناصر بازار و روند توسعه آن بستگی به کارکرد اصلی شهر و میزان رشد اقتصادی و جمعیت آن دارد. ویژگی‌های

کارکردی بازار و پیوند با مراکز سه گانه سیاسی، اقتصادی و مذهبی موجب جریان همه فعالیت های اجتماعی بسوی بازار می شد. (نظریان، ۱۳۸۸، ص ۹۵-۹۲)

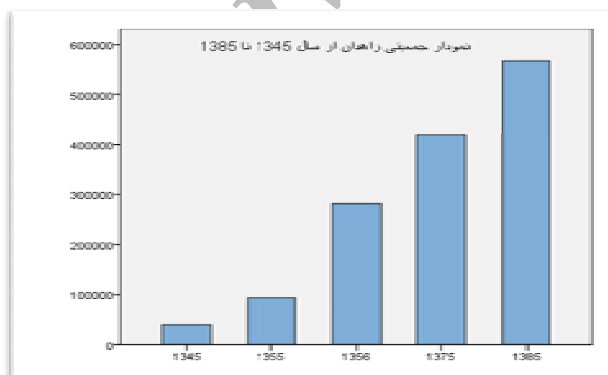
در شهرهای پیش از اسلام، عوامل اقتصادی - اجتماعی به طور عمده تعیین کننده مرزبندی محله های مسکونی و روابط داخلی و خارجی آنها بود. پس از اسلام این روابط دچار تحول و دگرگونی شد. در برخی از شهرهای نوساز اسلامی مانند کوفه، مرزبندی محله ای بر پایه پیوند های طایفه ای و قبیله ای تعیین می شد و هر طایفه در محله مخصوص خود جای می گرفت. (سلطان زاده، ۱۳۶۵، ص ۲۳۶) علیرغم آنکه در بدو تشکیل دولت اسلامی، ایجاد هر گونه قشربندی اجتماعی بر مبنای قوم، نژاد، سنت و... نهی می گردید ولی به هنگام تشکیل امپراطوری متمرکز و سپس غیر متمرکز اسلامی، رجوع به سازمان کهن شهری در سرزمین های مفتوحه به سرعت انجام پذیرفت. بدین ترتیب با تشکیل محلات بر حسب قوم و قبیله، نژاد، زبان و فرقه مواجه شدیم (حبیبی، ۱۳۷۸، ص ۴۸)

از قرن سوم هجری به بعد عامل مذهب تبدیل به یکی از عوامل مهم هم بستگی های محله ای شد. بدین ترتیب همبستگی و پیوندهای مذهبی موجب مغشوش شدن و تزلزل مرزبندی اقتصادی از جمله بازار و طبقاتی شد. از طرف دیگر در شکل گیری مفهوم جدید محله، شاهد ترکیبی از سه جامعه، شهری، روستائی و ایلی هستیم، بدین ترتیب با شهرگرایی و شهرنشینی سرزمین های اسلامی با محلاتی از شهر رو برو می شویم. با گذشت زمان و دگرگونی در سیستم معیشت شهری و ساختار کالبدی شهرها، محلات ساختار فیزیکی و اعتبار اجتماعی، اقتصادی خود را کاهش دادند. و با توجه به اینکه علایق و هم بستگی های قومی، مذهبی و زبانی گذشته تضعیف یا از بین رفته است ولی باز هم همبستگی و پیوستگی بر مبنای مجاورت ها و همسایگی ها شکل می گیرد. (نظریان، ۱۳۸۸، ص ۹۸-۹۶) توسعه نظام سرمایه داری در ایران در زمان حکومت پهلوی باعث دوگانگی و دو قطبی شدن در ساختار اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی شهرها شد. و مراکز تجاری جدید در جوار مراکز سنتی و قدیمی شهر ظاهر شده و اقتصاد دو گانه های را در شهرها به وجود آوردند. (همان، ص ۱۳۳-۱۳۰)

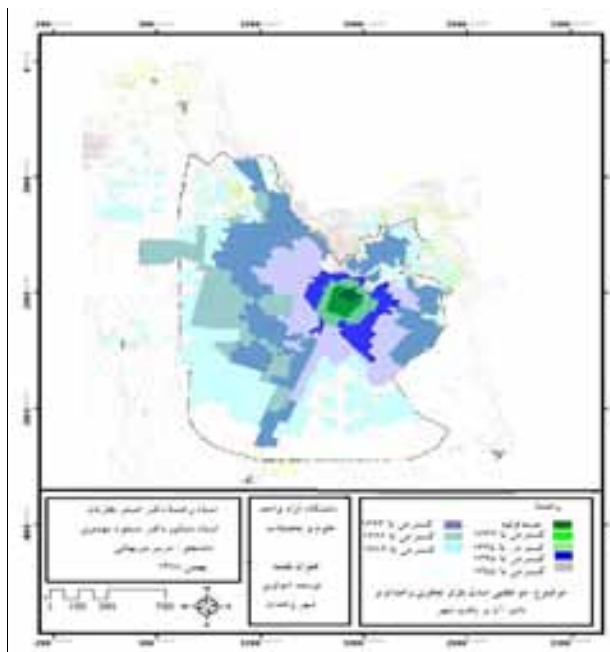
پیدایش زاهدان و سیر تحولات فیزیکی آن

شهر شدن دزداب که یک آبادی بسیار کوچک و ضعیفی بود مدیون توجه دولت انگلیس به این نقطه استراتژیکی است که به دنبال راه ارتباطی مناسب برای ارتباط نقاط مرکزی ایران به هندوستان بوده که این منطقه را انتخاب نموده اند. اولین نشانه های شهرنشینی با احداث خط آهن از کویته به زاهدان توسط انگلیسی ها هم زمان با جنگ بین المللی اول پدیدار شد. اگر چه از این خط آهن در طول جنگ جهانی اول استفاده نظامی نمی گردید ولی امکانات مناسبی را جهت حمل و نقل کالا بوجود می آورد. به طوری که جریان مبادله ی کالا بین دو کشور هندوستان و ایران به طور چشم گیری افزایش می یابد.

بدین ترتیب دزداب به عنوان ترمینال ورود و خروج کالا در ناحیه شرق ایران از اهمیت ویژه ای برخوردار می شود و از یک روستای بسته با امکانات ناچیز و اندک به یک شهر کوچک بسیار فعال در امور اقتصادی تبدیل می شود و نقطه رشد و تکوین شهر آغاز می شود. مجاورت این شهر با دو کشور افغانستان و پاکستان موقعیت سوق الجیشی و سیاسی مهمی به آن می بخشد و از این رو به زودی مورد توجه دولت مرکزی ایران قرار می گیرد و ماموران زیادی در قالب نظامیان، کارمندان، کارگزاران به این مکان اعزام می شوند. و تجارت بین هندوستان و ایران از این نقطه آغاز شد و بازرگانان هندی و ایرانی کالاهای خود را از کویته می آوردند و از زاهدان به سایر شهرها از جمله مشهد، کرمان، یزد، تهران و... حمل می کردند. تعداد زیادی از هندوها (سیکها) و بازرگانان در کنار راه آهن شروع به ساخت منازل مسکونی و برای فروش کالاهای خود نیز به ساخت مغازه ها و تجارت خانه ها پرداختند. در این موقع است که مهاجرت های داخلی نیز شروع می شود و هسته اولیه شهر در کنار ایستگاه راه آهن شکل می گیرد. در زمان رضا خان پهلوی و به پیشنهاد تیمسار امان... جهانبانی و تصویب هیأت وزیران در سال ۱۳۱۴ ه. ش. نام دزداب به زاهدان تبدیل می شود. شهر زاهدان در این موقعیت جغرافیایی با چند محور ارتباطی درجه یک و از طریق راه های هوایی و زمینی با اکثر مراکز استان های کشور در ارتباط است. به دلیل موقعیت چهارراهی خاص، زاهدان می تواند به عنوان پل ارتباطی بین مرکز کشور، بندر تجاری چاه بهار، مشهد و نیز کشورهای پاکستان، افغانستان و آسیای مرکزی عمل نماید و با اتصال راه آهن کرمان، زاهدان، کویته حلقه ی اتصال ایران به کشورهای شرقی و غربی خواهد شد. این مجموعه عوامل نقش موثری در توسعه ی شهر زاهدان از گذشته تا به حال داشته است. زاهدان در طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ دستخوش تعقیرات زیادی به لحاظ گسترش کالبدی و رشد جمعیت شده است. نقشه ی توسعه ادواری ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۲، میزان گسترش کالبدی شهر و جهت گسترش را نشان می دهد. شکل شماره (۱) جمعیت شهر زاهدان نیز طی این دوره از ۱۷۴۹۵ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۵۶۷۴۴۹ نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است و باعث توسعه ی شهر بیش تر به سمت جنوب و جنوب غربی شده است. شکل شماره (۲)

شکل شماره (۱): نمودار جمعیتی شهر زاهدان از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵

شکل شماره (۲). نقشه مراحل توسعه فیزیکی زاهدان در ادوار مختلف.

هم جواری شهر زاهدان بامرزه‌های خارجی و ارتباطات تجاری بین آنها و هم چنین انتخاب زاهدان به عنوان مرکز اداری سیاسی استان باعث مهاجرت از سایر نقاط به این شهر شده و عواملی همچون خشک سالی سیستان و جنگ های داخلی افغانستان مخصوصاً از سال ۱۳۵۰ به بعد مهاجرت بی رویه از این مناطق به شهر زاهدان را به همراه داشته است. و دارای رشد فزاینده ی جمعیتی بوده که در دهه ۶۵-۱۳۵۵ نرخ رشد تا به ۱۲ درصد فزونی میگیرد و در دهه ی ۸۵-۷۵ نیز با رشد ۳/۰۷ درصدی خود از رشد نقاط شهری کشور در همین دهه بالاتر است. زاهدان به دلیل عدم سابقه تمدنی و سابقه تکاملی از روستا به شهر، کمبود ریزشهای جوی و منابع آب عمدتاً به دلایل بیرونی رشد کرده و به عنوان یک شهر برای مرکزیت استان برگزیده شده است. زاهدان از ابتدا دارای کارکردهای سیاسی و نظامی بوده و به تدریج کارکرد اداری، دولتی در آنجا به وجود آمده است. از آنجایی که این شهر به لحاظ موقعیت آب و هوایی و محیطی قادر به تولیدات کشاورزی نمی باشد و از سوی بخش صنعت نیز هنوز جایگاه مناسبی نداشته است، لذا بخش خدمات، تجارت و بازرگانی از رشد نسبتاً خوبی برخوردار بوده است و بخش قابل توجهی از اشتغال شهری را به خود اختصاص داده است که این موضوع باعث تغییر کارکردی شهر از اداری - دولتی به تجاری و بازرگانی شده است (فرد آقایی، ۱۳۸۲: ۸۶-۸۵). لذا ساخت اقتصادی و اشتغال در زاهدان بر پایه ی بخش خدمات و بازرگانی بنا شده و سهم این بخش نسبت به بخش اول و دوم همواره طی دهه های گذشته استمرار یافته است،

– ترکیب اجتماعی جمعیت شهر زاهدان

شهر زاهدان از نظر ویژگی های اجتماعی یکی از پیچیده ترین شهرهای کشور ماست و تحت تاثیر عوامل ملی و منطقه ای به یکی از برجسته ترین کانون های جمعیتی جنوب شرق کشور تبدیل شده. تجمع جمعیتی چند صد هزار نفری از ملیت ها، طوائف، اقوام، اقشار و گروه های مختلف اجتماعی و با ویژگی های خاص تاریخی، فرهنگی و با برداشت ها و طرز تلقی متفاوت از نحوه زندگی در شهری که در آن نه از کشاورزی خبری هست و نه از صنعت شهری که از نظر زیر بناهای توسعه اقتصادی و کالبدی با محدودیت های اساسی روبروست مجموعه ای پیچیده و ناهمگون را ایجاد نموده است. در ابتدا ترکیب اجتماعی شهر را عمدتاً تجار هندی (سیکها)، و تجار یزدی، کرمانی، مشهدی، بیرجندی و بمی تشکیل می دهند. مطالعات و ملاحظات اجتماعی نیز از غلبه فرهنگ، زبان و مذهب اقوام محلی در این شهر حکایت دارد. بلوچ ها فضاها را اصلی تجاری شهر زاهدان را بخصوص از نظر فعالیت های غیررسمی به خود اختصاص داده اند. هویت های مذهبی در داخل شهر باعث به وجود آمدن فرقه گرایی شده و هر گروه از مهاجرین از نظر مذهبی دارای عبادتگاه و حسینیه می باشند. سایر اقشار اجتماعی با ایجاد بنا های مذهبی موجودیت اجتماعی خود را نشان می دهند که عبارتند از:

– سیکها

سیخ کلمه ای هندی است به معنای متعلم و پیرو. سیک ها از مردم پنجاب شرقی در شمال هندوستان هستند. از آنجا که یکی از علل پیدایش شهر زاهدان، خط آهن کویت به دزداب بوده است، کارگران این خط آهن اعم از سیک ها و هندی ها به نوعی از پایه گذاران شهر محسوب می شوند. (سلطانی، ۲۲، ۱۳۷۷)

– طوائف بلوچ

شهر زاهدان از ابتدای شکل گیری خود بخش عمده ای از عشایر بلوچ را در خود جای داده است. جمعیت مهاجر بلوچ عمدتاً در نواحی شرقی شهر (کریم آباد) اسکان می یابند. دیری نپایید که تحت تاثیر ویژگی های شغلی ساکنین این محدوده در دل این منطقه بازاری شکل گرفت. این بازار که به چهار راه رسولی معروف است، حتی در میان بعضی از کشورهای حوزه خلیج فارس نیز معروفیت دارد. اهمیت این بازار موجب گردید که نواحی اطراف آن نیز به سرعت مورد استفاده قرار گیرد.

– سیستانها

این جمعیت که عمدتاً به زابلی معروف هستند، ابتدا در بخش شمال غربی شهر ساکن می گردند. این روند از اواسط دهه پنجاه و بخصوص سالهای آخر آن که خشک سالی مهیبی تمام سیستان را گرفت،

به شدت تغییر می یابد . و بخش قابل توجهی از جمعیت عظیمی که از منطقه سیستان خارج می گردد با توجه به وابستگی های قومی و منطقه ای خود در حاشیه شهر به نام بابائیان (ولی عصر) اسکان می یابد ، محدوده ای که تا حاشیه ارتفاعات شمال غربی شهر را در بر می گیرد.

- بیرجندی ها

از دیگر مناطقی که جمعیت قابل توجهی از آن به زاهدان مهاجرت کرده اند مناطق جنوب خراسان است . این جمعیت که عمدتاً در زاهدان به بیرجندی ها معروفند از همان ابتدای شکل گیری شهر با حضور فعال در کارهای تجاری نقش قابل توجهی ایفا کرده اند . عمدتاً در بخش های مرکزی شهر و بعضی در مناطق حاشیه در سمت شمال (همت آباد) ساکن شده اند . آن ها بیش تر در امور دولتی و دیگر نهادهای مردمی به کار اشتغال دارند.

- کرمانی ها

استان کرمان نیز از جمله مناطقی است که ساکنین آن از ابتدای شکل گیری شهر زاهدان در امور تجاری و سیاسی این منطقه نقش داشته اند . کرمانی ها محدوده خاصی برای سکونت ندارند اما اصولاً در بخش مرکزی شهر سکونت یافته اند

- یزدی ها

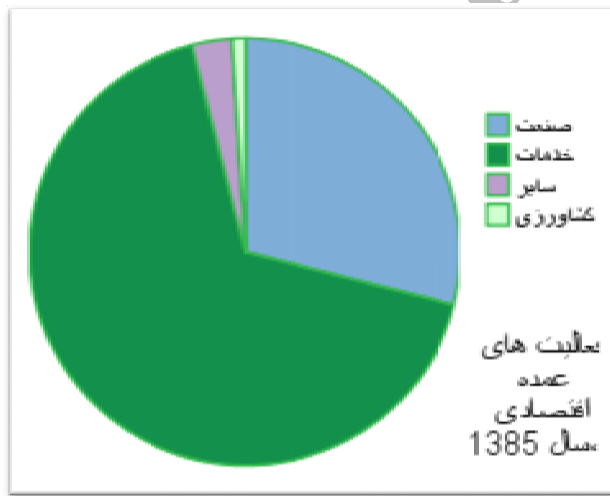
در میان مهاجرین اولیه یزدی ها، هم در امور مربوط به تجارت نقش قابل توجه ای داشتند و هم در احداث بنا، بسیاری از بناهای اولیه شهر بوسیله معماران یزدی احداث گردیده است. از نظر محل سکونت بیش تر در مرکز شهر می باشند.

- افغانه

در دهه ۱۳۶۰ مهاجرت افغانه به زاهدان به دلیل جنگ های داخلی و نا امنی در افغانستان سبب شد که آمار مهاجرین خارج از کشور در سال ۶۵ ده درصد جمعیت را به خود اختصاص دهد در صورتی که در سال های ۵۵-۴۵ آمار مهاجرین خارجی که بیش تر متولدین پاکستان و هند بودند کمتر از یک درصد را به خود اختصاص داده بودند. این گروه (افغانه) بیش ترین سهم را در مشاغل کاذب و دست فروشی دارند که بیشتر در نواحی شمال شرقی (شیرآباد) و شمال غربی (کارخانه نمک) ساکن هستند . موقعیت تجاری شهر زاهدان وجود کارهای عمرانی موجب می گردد که افرادی از نقاط مشهد، بم و شهرهای مختلف آذربایجان به این شهر مهاجرت نمایند این اقشار عمدتاً در بخش مرکزی شهر ساکن می گردند.

بخش خدمات و بازرگانی

اساساً بنیان اولیه و شکل یابی شهر زاهدان در موفقیت آن در مسیر ارتباطات و روابط تجاری استوار است. فعالیت های بخش خدمات بازرگانی از دیرباز در شکل گیری و رشد زاهدان و ترکیب اقتصادی آن از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده اند. در طول سال هایی که از عمر این شهر می گذرد بویژه از سال های ۱۳۴۰ به بعد بخش تجارت همواره رکن اساسی اقتصادی آن را تشکیل می داده است. دست رسی آسان به مرزهای شرق کشور و نزدیکی به بندر چابهار بعنوان بزرگ ترین بندر کشور در ساحل دریای عمان و نیز سنخیت قومی و فرهنگی ساکنین این منطقه با ساکنین بخش های مرزی کشور پاکستان به لحاظ تعلق داشتن آنان به قوم بلوچ، شرایطی را فراهم نموده تا دست اندر کاران فعالیت های تجاری، کالای خود را در طرفین مرز انتقال دهند. در این میان علاوه بر بازار مرکزی قطب تجاری دیگری به نام چهارراه رسولی بدلیل مختلفی همچون قدمت، هم جواری با راه آهن و گمرک، قرارگیری بر سر راه جاده میرجاوه، وجود انبارهای متعدد بیشترین نقش را در این مبادلات ایفا کرده و در این رهگذر توسعه چشم گیری یافته است. وجود مغازه ها و دکه های متعدد در نقاطی همچون چهارراه رسولی حکایت از حجم وسیع کالاهای مورد معامله و نوع سیمای اقتصادی آن دارد. بنابراین بخش تجارت و داد و ستد بیش از دو بخش دیگر فعال بوده و نیروی کار را به خود جذب کرده است و می کند که متأسفانه قسمت اعظم این نیروها متوجه حمل و فروش انواع اجناس بتدریج و به طور کلی از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۸۵ افزایش نشان می دهد به طوری که در سال ۱۳۸۵ حدود ۶۷/۳ درصد شاغلین شهر در بخش خدمات اشتغال داشته اند (شکل شماره ۳)

شکل شماره (۳): فعالیت های عمده اقتصادی در شهر زاهدان

بخش خدمات اعم ازدولتی و خصوصی جزو شکوفاترین جنبه ی اقتصاد شهر می باشد. همان طور که در مقدمه تاریخی و مطرح گردید بازرگانی جزو عوامل اساسی پیدایش و رشد شهر زاهدان در کنار تصمیم اداری برای ایجاد زاهدان است و ستون فقرات شهر و استان می باشد، به طوریکه می توان آن را اشتغال پایه ای شهر دانست. در حقیقت سخن هانری پیرن در این مورد که تجارت و گسترش آنرا علت اصلی توسعه شهری دیده است (پیران، پرویز، ۱۳۷۰: ۶۲-۶۴)

– مراکز تجاری زاهدان

در زاهدان نیز مانند سایر شهرهای اسلامی – شرقی بازار نقش اصلی را در زندگی اقتصادی شهر، از بسیاری جهات، هنوز هم داراست. خصوصیت زاهدان در این است که دارای دو کانون بازار است ۱- بازار مرکزی ۲- بازار رسولی. شکل شماره (۴)

بازار مرکزی

بازار مرکزی یکی از محلات مرکزی شهر زاهدان و قدیمی ترین محله آن محسوب می شود. این محله از شمال به خیابان امام خمینی، از جنوب خیابان مصطفی خمینی از شرق به خیابان آزادی و از غرب به خیابان امیرالمومنین محدود می شود. همان طور که در نحوه شکل گیری شهر زاهدان به آن اشاره شد پس از کشیده شدن ریل آهن توسط انگلیسی ها شهر به تدریج توسعه می یابد. ریل آهن پس از گذشتن از جلوی تفریحگاه شهرداری تا جلوی بازارچه سرپوش کشیده شده بود. قبل از آن مغازه ای به صورت فعلی نبوده است و عمده تجارت بوسیله چهارپایانی مثل شتر انجام می گرفته و معامله به صورت پایاپای بوده است. به علت وجود سکنه بومی و غیر بومی تجارت های متفاوتی وجود داشته، و مردم کالاهای مورد نیاز خود را از قطارهایی که به صورت هفتگی از کوئته پاکستان می آمدند تامین می کردند.

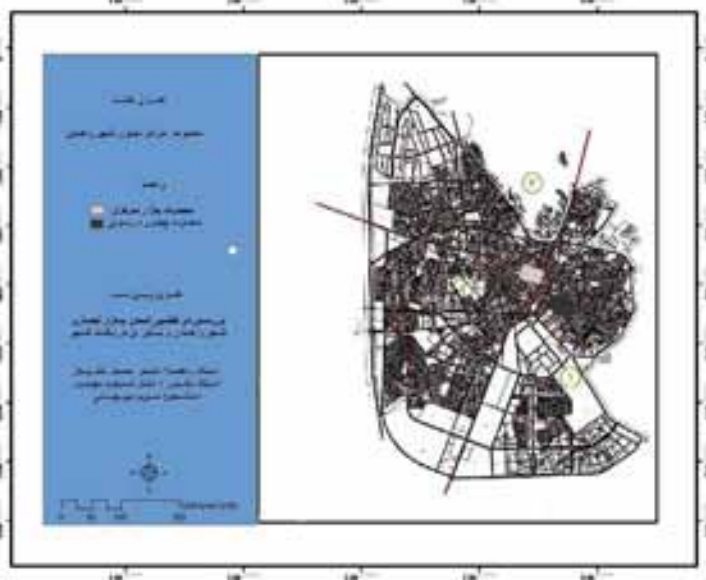
سازمان فضایی بازار مرکزی به صورت های زیر بروز کرده است:

- بازارها و راسته بازارها (نظیر بازار سرپوش، بازار رزاق زاده، بازار سیک ها و غیره)
- بازارچه ها و پاساژها قدیمی
- مغازه های بر خیابان های اصلی مرکز شهر و خیابان های فرعی
- پاساژهای جدید

بازار رسولی

محله چهارراه رسولی یکی از محلات جنوب شرق شهر زاهدان و یکی از قدیمی ترین محلات آن محسوب می شود. این محله از شمال به خیابان فرخی، از جنوب به ۲۰ متری کوی قدس و کنسولگری پاکستان از شرق به خیابان قدس ۱۸ و از غرب به خیابان پهلوانی و فرخی ۲۲ محدود می شود. از نظر

تاریخی قدمت چهار راه رسولی به سال های قبل از پیروزی انقلاب می رسد یعنی حدود سال ۱۳۳۴ ه.ش ، در سال ۱۳۴۹ اولین بازارچه رسمی در چهارراه رسولی توسط لال بخش ریگی ساخته شد . بازارهای چهارراه رسولی مملو از اجناس خارجی که از طریق کشورهای پاکستان و افغانستان و گاهی هم توسط تجار از کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس تأمین می شود. چهار راه رسولی و بازارهای آن به عنوان یک قطب تجاری، کالاهای خارجی را به صورت عمده جمع آوری نموده و از آن پس به تمام استان های ایران صادر می نماید و تقریباً از این جهت کار سرویس دهی به استان ها و شهرهای دیگر کشور را بر عهده دارد. علاوه بر اجناس لوکس، اجناس دست دوم خارجی که از طریق پاکستان و افغانستان وارد می شود در چهار راه رسولی به صورت خرده و عمده در اختیار خریداران و بازدیدکنندگان قرار می گیرد که این وسائل علاوه بر البسه و کفش شامل لوازم صوتی ،گوشی تلفن و... می باشند. استقرار دومین هسته ی تجاری شهر زاهدان (بعد از بازار مرکزی) در این محله طی دهه های اخیر موقعیت مبادلاتی و تجاری مناسبی را برای آن فراهم آورده است.

شکل شماره (۴): محدوده مراکز تجاری شهر زاهدان

با توجه به این که مرکز شهر محل قطب و توسعه است و به صورت شعاعی بازار در مرکز رشد و توسعه پیدا می کند ولی با توجه به نقشه شماره (۲) این تحول نوعی تغییر به وجود آورده است و نقش بازار مرکزی از نظر تحولات کالبدی از دست داده و بخشی از آن به چهارراه رسولی داده شده است که در حقیقت ادامه گسترش شهر به سمت شمال شرقی میسر شده است در عین حال نواحی حاشیه ای به دلیل محدودیت جغرافیایی در بخش های شمال و شمال شرقی به سمت جنوب و جنوب غربی توسعه پیدا کرده است.

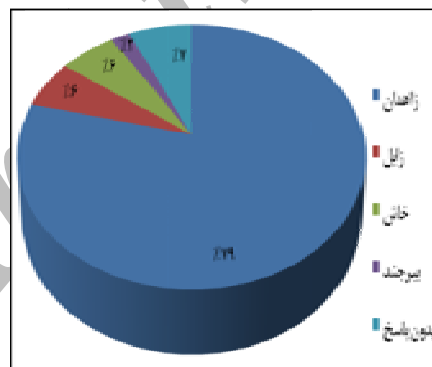
– تحلیل اطلاعات میدانی بازار و چهارراه رسولی

برای به دست آوردن اطلاعات در این پژوهش ۲۰۰ پرسش نامه تهیه شد که هر پرسش نامه شامل ۳۰ سوال بود که به صورت مساوی در هر یک از قطبها ۱۰۰ پرسش نامه بین دو قطب تجاری (بازار مرکزی، چهارراه رسولی) به صورت تصادفی بین کسبه ها توزیع گردید تا اطلاعات مورد نیاز برای بررسی فرضیه ها کسب شود. اطلاعات کسب شده از پرسشنامه ها از روش تحلیل آماری و تبدیل به تحلیل های توصیفی به شرح ذیل می باشند.

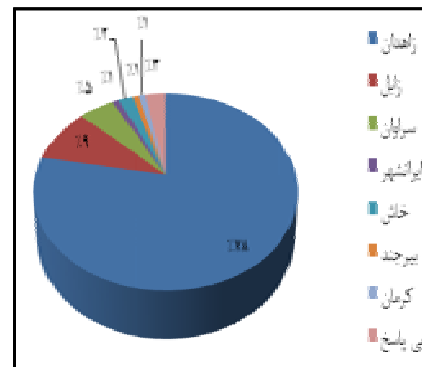
۱- قشر بندی اجتماعی شاغلین در تجارت و داد و ستد (بازار مرکزی، چهارراه رسولی)

نتایج حاصل از آمار توصیفی اولیه نشان می دهد، افرادی که در بازار اقدام به تجارت و فروش اجناس مورد نیاز مردم را می کنند، بر اساس زادگاه بیشترین فراوانی مربوط به متولدین شهر زاهدان با ۷۸ درصد از کل جامعه آماری می باشد که به نظر می رسد که بیشترین افراد اصالتاً سیستانی بوده و نسل قبلی آنها از منطقه سیستان به زاهدان مهاجرت نموده اند و اکنون بیشترین نقش را در تعاملات تجاری این قسمت از کاربری های تجاری شهر را در اختیار دارند. سیستانی ها با ۹ درصد، سراوان و خاش با ۵ و ۲ درصد و ایران شهر، بیرجند و کرمان هر کدام با ۱ درصد رتبه های بعدی را به خود اختصاص داده اند. (شکل شماره ۵)

۷۹ درصد از کل شاغلین چهارراه رسولی را متولدین زاهدان تشکیل می دهد. سیستانی ها با ۶ درصد، متولدین شهرستان های خاش و بیرجند به ترتیب با ۶ و ۲ درصد رتبه های بعدی را به خود اختصاص داده و در نهایت ۷ درصد پاسخگویان نیز از بیان محل زادگاه خود امتناع ورزیده اند (شکل ۶) با توجه به نتایج حاصله در دو قطب بیش از سه چهارم بومی زاهدان هستند. در چهارراه رسولی از شهرهای کرمان، سراوان و ایران شهر هیچ کسبه ای فعالیت ندارد

(شکل شماره ۶). زادگاه شاغلین در چهارراه رسولی

(شکل شماره ۵). زادگاه شاغلین در بازار

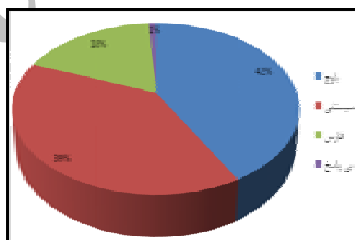
۲- وابستگی های قومی و طایفه ای (بازار، چهارراه رسولی)

این سؤال در جهت نیل به پاسخ فرضیات تحقیق است، که مشخص می کند آیا شرایط اجتماعی و قومی قبیله ای در به وجود آمدن این مراکز تأثیر داشته اند؟ نتایج نشان می دهد که در حدود ۴۲ درصد از کل بازاریان شاغل در محدوده تجاری بازار را اقوام تشکیل داده اند. سیستانی ها نیز تقریباً، تعداد آنها با اقوام بلوچ برابری می کند و این در حالی است که اقوام فارس که عمدتاً متشکل از بیرجندی ها و کرمانی ها می باشند، تنها ۱۸ درصد از کل را به خود اختصاص داده اند. در مجموع اعداد و ارقام منتج شده از پرسش نامه ها، بیانگر آن است که اقوام بلوچ و سیستانی تقریباً به یک اندازه در محدوده بازار اقدام به ایجاد واحدهای تجاری نموده اند. (شکل ۷)

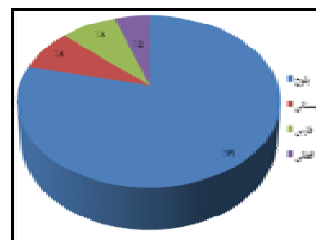
این تعداد شاغلان، از طوایف متعددی تشکیل شده اند پاسخ دهنده گان در محدوده بازار، متشکل از حدود ۱۸ طایفه می باشد. در این بین طوایف ریگی، شهنوازی و شه بخش به ترتیب بیش ترین تعداد پاسخ دهندگان را داشته اند. نکته قابل توجه در این بین وجود اقوام کرد در این محدوده می باشد که به نظر می رسد که به خاطر تعلقات مذهبی (اهل تسنن) و قرابت به مردم و طوایف این منطقه اقدام به مهاجرت و ایجاد واحدهای تجاری نموده اند. (شکل ۸)

نتایج پرسش نامه ها در چهارراه رسولی نیز نشان می دهد که در حدود ۷۸ درصد از کل شاغلان را اقوام بلوچ تشکیل داده اند. سیستانی ها و فارس ها (متشکل از بیرجندی ها و کرمانی ها) نیز که تعدادشان از اقوام بلوچ کمتر است. هر کدام فقط ۸ درصد از کل را به خود اختصاص داده اند. جالب توجه است که افغانها نیز ۵ درصد پاسخ دهندگان را به خود اختصاص داده اند. در حقیقت تعداد افغان ها بیش از این آمار است و اکثر آن ها از ابراز ملیت خود طفره رفته و یا به پرسش نامه ها پاسخ ندادند. در مجموع اعداد و ارقام منتج شده بیانگر آن است که اقوام بلوچ بیش ترین تعداد هستند که در محدوده چهارراه رسولی اقدام ایجاد واحدهای تجاری نموده اند و (شکل ۹)

این تعداد شاغل در محدوده چهارراه رسولی از طوایف متعددی تشکیل شده اند توزیع جغرافیایی طوایف نشان می دهد که این افراد تقریباً از تمامی پهنه ی سرزمینی این استان به زاهدان مهاجرت کرده اند. پاسخ دهنده گان متشکل از حدود ۱۲ طایفه می باشد. در چهارراه رسولی نیز همانند بازار طوایف ریگی، شه بخش و شهنوازی به ترتیب بیشترین تعداد پاسخ دهندگان را داشته اند. (شکل ۱۰)

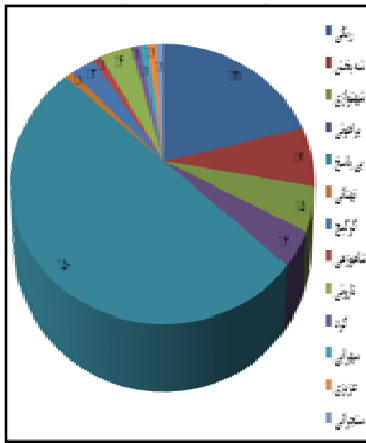

(شکل ۹) قومیت شاغلین در چهارراه رسولی

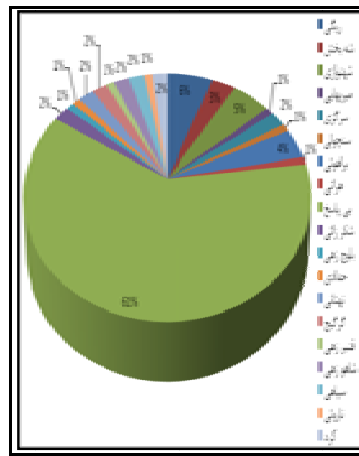

(شکل ۷) قومیت شاغلین در بازار

Archive of SID

(شکل ۱۰) طایفه شاغلین در چهارراه رسولی

(شکل ۸) طایفه شاغلین در بازار

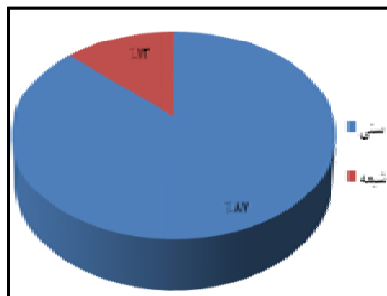
۳- مذهب شاغلین (بازار، چهارراه رسولی)

استان سیستان و بلوچستان همانند سایر استان های مرزی و حاشیه ای کشور دارای مذاهب متعددی می باشد که در این میان مذاهب اسلامی شیعه و سنی بسیار چشم گیر می باشد. این عامل که تا حدود زیادی در استان و به تبع آن در شهر زاهدان باعث حساسیت ها و تشنجات زیادی در سطح شهر و استان شده، امنیت و به پیرو آن توسعه و توسعه پایدار شهر و هم چنین استان تا حدود زیادی دچار بحران نموده است. نمود این اختلافات در حوادث غیر انسانی تاسوکی، مسجد علی ابن ابیطالب زاهدان، بخش پیشین شهرستان سرباز و ... در چند سال اخیر بازگشته است. این حوادث که بیش تر جنبه ای اعتقادی و عقیدتی داشته، پیامدهای ناگواری رادر سطح شهر منجر گردیده که از آن جمله می توان به درگیری های درون شهری بین شیعه و سنی بعد از حادثه بمب گذاری خرداد ۱۳۸۸ مسجد علی ابن ابیطالب اشاره نمود. این درگیری ها در مناطق تجاری شهر از جمله بازار نیز مشاهده شده است. حادثه ای آتش سوزی بازار قدیمی پوشاک (بازار سلمانزاده) متعلق به بلوچ ها از سوی عده ای با هویت نامشخص از جمله ای این اتفاقات بوده است.

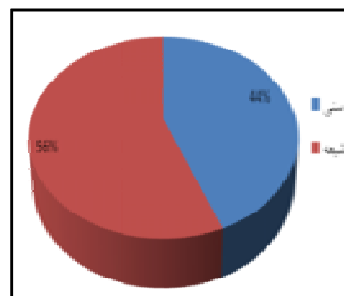
در مجموع می توان نتیجه گرفت که مذهب مهم ترین و در عین حال حساس ترین مسأله در جایگزینی و هم چنین نوع مشتریان و میزان فروش آنها دارد و عملکرد آنها را به طور عمده ای تحت الشعاع قرار داده است. در این محدود همان طور که در جدول زیر مشاهده می شود، تعداد شیعیان و اهل سنت شاغل در بازار تا حدودی برابری می کند که در این بین تعداد شاغلان سنی با ۴۴ درصد و شاغلان شیعه با ۵۶ درصد کمی بیش تر از تعداد اهل تسنن می باشد. (شکل ۱۱).

در حالی که تعداد شاغلان اهل سنت ۸۷ درصد پرسش شوندگان در چهارراه رسولی می‌باشد و شیعیان تنها ۱۳ درصد شاغلان چهارراه رسولی را به خود اختصاص داده‌اند. (شکل ۱۲)

کثرت کسبه های اهل تسنن در چهارراه رسولی در نتیجه وابستگی های قومی و قبیله ای در بین اهل تسنن است. که حتی بیشتر این کسبه ها در محدوده چهارراه رسولی و محله کریم آباد به علت نزدیکی به چهارراه رسولی سکونت دارند.

(شکل ۱۲). مذهب شاغلین چهارراه رسولی

(شکل ۱۱). مذهب شاغلین بازا

نتیجه گیری

برای دست یابی به هدف مورد پژوهش در این مقاله به طراحی سوال‌هایی مرتبط با موضوع و تکمیل نمودن آن در مکان‌های جغرافیایی مورد مطالعه تنظیم و توزیع گردید.

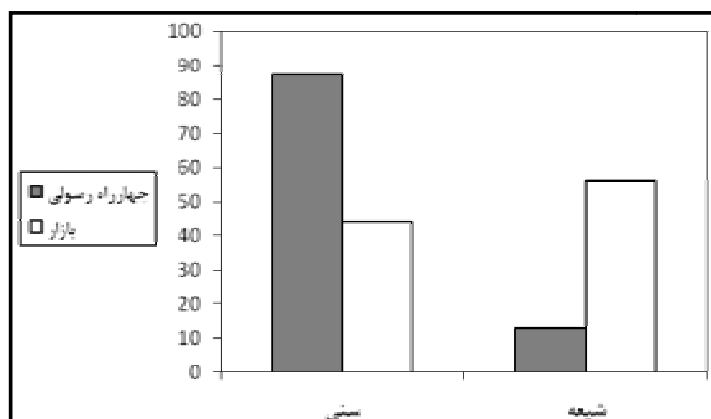
مهم ترین عاملی که می‌توان در دوقطبی شدن فضاهای تجاری شهر زاهدان در رابطه با شرایط اجتماعی و زندگی قومی - قبیله‌ای بیان نمود، عامل مذهب می‌باشد، همان‌طور که روشن است، مذهب ساکنان شهر زاهدان متشکل از دو مذهب تشیع و تسنن می‌باشد. نتایج حاصل از تکمیل پرسش نامه‌ها نشان می‌دهد که در چهارراه رسولی بیشتر شاغلان اهل تسنن با ۸۷ درصد می‌باشند که اقدام به مکان‌گزینی تجاری و فعالیت در این مکان نموده‌اند، در آن سوی دیگر اهل تشیع با ۵۶ درصد که اصالتاً از سایر شهرستان‌ها و استان‌های هم‌جوار همچون، زابل، بیرجند و کرمان می‌باشند در محدوده تجاری بازار اقدام به مکان‌گزینی واحدهای تجاری نموده‌اند. این مساله در نوع کالاهای عرضه شده در این دو مرکز تجاری کاملاً مشهود و بارز است. به عنوان مثال فروش محصولات فرهنگی - مذهبی داخلی فقط در محدوده بازار رویت می‌شود، این در حالی است که در محدوده چهارراه رسولی محصولات مذهبی منحصر اهل تسنن همچون تابلوهای زینتی مذهبی که تولید کشورهای دیگری همانند پاکستان و عربستان و سایر کشورهای حوزه خلیج فارس عرضه می‌شود.

عامل مهم و قابل ذکر دیگری که در به وجود آوردن این قطب‌های تجاری موثر می‌باشد، عامل قومی - قبیله‌ای می‌باشد. نتایج حاصل از تحلیل پرسش نامه بیانگر آن است که شاغلان فعال در محدوده

چهارراه رسولی بیش تر از اقوام و طوایف طوایف ریگی، شه بخش و شهنواری و غیره که بالغ بر ۷۸ درصد آنها از طوایف بلوچ استان سیستان و بلوچستان و می باشند و اصالت بیش تر آن ها منحصر به شهرستان های جنوبی استان همچون، ایران شهر، سراوان، خاش و حتی طوایف سنی سیستان می باشند. اما در بازار طوایف و گروه های سیستانی، بیرجندی، کرمانی و غیره ۵۸ درصد که بیش تر از محدوده سیستان و سایر استان ها می باشند که در این مکان به فعالیت تجاری مشغول هستند. همان طور که مشهود است وابستگی های قومی - قبیله ای در به وجود آمدن، بسط و گسترش این دو محدوده و دو قطبی شده آن بسیار مؤثر بوده است.

فراوانی پاسخ دهندگان به گزینه ها در ارتباط با مذهب شاغلان در بازار و چهارراه رسولی

جمع	مذهب		عنوان
	شیعه	اهل سنت	
۱۰۰	۵۶	۴۴	بازار
۱۰۰	۱۳	۸۷	چهارراه رسولی
۲۰۰	۶۹	۱۳۱	جمع

نمودار (۱۰): نمودار مقایسه فراوانی پاسخ دهندگان در ارتباط با مذهب بازار با

Archive of SID

منابع و مأخذ

- ازدره، سوسن (۱۳۸۴): بررسی تاثیر عوامل جغرافیائی در ساختار بازار شهر یزد
- پور احمد، احمد (۱۳۷۶): جغرافیا و کارکرد های بازار کرمان، انتشارات مرکز کرمان شناسی
- پیران، پرویز (۱۳۷۰): دیدگاههای نظری در جامعه شناسی شهر و شهر نشینی، مکتب تاریخ نگاری
- حبیبی، محسن (۱۳۷۸): از شار تا شارستان، انتشارات دانشگاه تهران
- خیرآبادی، مسعود (۱۳۷۶): شهرهای ایران، ترجمه حاتمی نژاد، حسین ومافی، عزت اله، نشر نیکا
- رجبی، آریتا (۱۳۸۶): ریخت شناسی بازار، انتشارات آگاه
- سعید الشیخی، صباح ابراهیم (۱۳۶۲): اصناف در عصر عباسی، ترجمه عالم زاده - هادی، نشر دانشگاهی
- سلطان زاده، حسین (۱۳۶۵): مقدمه ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، نشر آبی
- سلطان زاده، حسین (۱۳۸۶): بازارهای ایرانی، دفتر پژوهشهای فرهنگی
- سلطانی، سیما (۱۳۷۷): پیدایی شهر زاهدان، سازمان برنامه و بودجه سیستان و بلوچستان
- سیف الدینی، فرانک (۱۳۸۱): زبان تخصصی برنامه ریزی شهری، نشر آیپژ
- شکوئی، حسین (۱۳۴۸): جغرافیای شهری، انتشارات دانشگاه تبریز.
- فردآقایی، فردوس (۱۳۸۲): بررسی تاثیر تحولات اجتماعی، اقتصادی بر روند شهرنشینی مورد شناسایی زاهدان در سده اخیر، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- فرید، یداله (۱۳۶۸): جغرافیا و شهر شناسی، دانشگاه تبریز
- مینوی، شهرام (۱۳۸۴): تحلیل جغرافیای بازار کرمان با GIS، واحد تهران مرکز
- نظریان، اصغر (۱۳۸۸): پویایی نظام شهری ایران، انتشارات مبتکران

Archive